

Андрейченко О.

УДК 32:316.28(477)+81'373.612.2

**АРТЕФАКТНА МЕТАФОРА В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
(НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ)**

Лінгвістична наука на межі XX і XXI століть – це період докорінних змін, коли мову почали розглядати не як самостійну, незалежну від людини систему, а як своєрідний антропологічний феномен. Однак принцип антропоцентричності досить давно є предметом дослідження національної культури, мови. Ще Д. М. Овсяніко-Куликовський писав, що “містечтво прагне до відтворення і пізнання всього людського, воно – антропоцентричне і всю суму відчуттів переробляє в норми людської психіки” [10, с. 343-344]. За постулатом В. фон Гумбольдта, “людина думає, почуває й живе тільки в мові” [4, с. 378]. Лінгвістика антропологічна передбачає вивчення мови в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю [11, с. 8]. В основі антропоцентричної парадигми – мовна особистість, яка створює різні типи дискурсів.

Важливим постулатом сучасної когнітивної лінгвістики є дискурсивний підхід до вивчення мовних фактів. Метафори, які функціонують у мові, повинні розглядатися в дискурсі, у тісній взаємодії з умовами їх виникнення й формування, з урахуванням авторських, прагматичних настанов. Використовуючи в сучасному політичному дискурсі метафоричну модель замість прямої номінації, автор таким чином спрямовує думку реципієнта в заданому напрямку, робить спробу нав'язати свою систему оцінок і поглядів. Оскільки система метафоричних моделей – це важлива частина національної мовної картини світу, національної ментальності, важливо виявити в кожній мові продуктивні й актуальні метафоричні моделі, які “характеризують сприйняття етносом того чи іншого абстрактного поняття цієї сфери й політики взагалі” [12, с. 393].

Під концептуальною (когнітивною) метафорою розуміємо осмислення одного концепту за рахунок перенесення певного комплексу знань у тематично інший текст. За функціональними критеріями метафору в політичному дискурсі розглядають як спосіб мислення та пізнання дійсності [3, с. 61]. Метафора дає назву абстрактним поняттям.

Метафорична модель – це реалізована або та, що складається у свідомості мовців, схема зв'язку між поняттєвими сферами. У бінарній метафоричній моделі розрізняємо ментальні *сферу-джерело* і *сферу-мету*. Ментальна сфера-джерело слугує для утворення продуктивних метафоричних моделей за допомогою фреймово-слотових операцій. Фрейм – це структура репрезентації знань, у якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що її описує, а також інструкцію щодо її використання [12, с. 771]. Зазвичай система фреймів розгортається в когнітивні динамічні сценарії, які відображають уявлення про типові розгортання моделі. Фрейми складаються зі слотів – елементів ситуацій, певного типу інформації, релевантної для фрагмента описуваної дійсності.

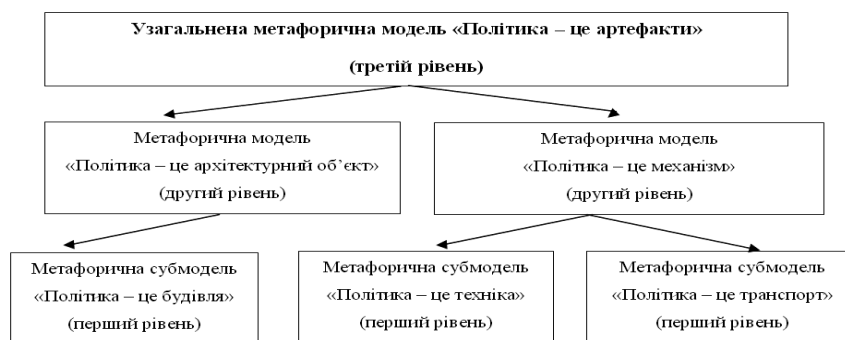
За семантикою метафор можна вивчати політичну історію держави, а за продуктивністю тих чи інших метафоричних моделей – скласти уявлення про певну політичну ситуацію [5, с. 71].

Однією з найбільш продуктивних метафор у сучасному політичному дискурсі є артефактна. Досліджуючи сфери-джерела концептуального поля «артефакт», спостерігаємо, що найчастіше держава, її політичне життя виявляється в семантичних категоріях ‘будівля’, ‘механізм’, ‘транспорт’.

Метафора з вихідною сферою «артефакт» концептуалізує різноманітні соціально-політичні явища й процеси, що відбуваються в Україні, шляхом звернення до артефактів, тобто предметів і об'єктів, створених людиною. Щоразу, інтерпретуючи, сприймаючи таку метафору, адресат звертається до узагальненої концептосфери «артефакт», з якою пов'язані певні асоціації. Тобто метафорична модель «Політика – це артефакт» характеризується прагматичною потенцією, усталеною оцінкою, закріпленою в етносвідомості.

За своєю структурою сфера-джерело «артефакт» – складний і неоднорідний концепт, у межах якого умовно можна виокремити дві концептуальні сфери – «будівля» (архітектурні артефакти), «механізм» (технічні артефакти).

Артефактні метафори, за нашими спостереженнями, репрезентують узагальнену метафоричну модель «Політика – це артефакт», яка є гіперонімом для двох метафоричних моделей: «Політика – це архітектурний об'єкт», «Політика – це механізм», що вступають між собою у гіпонімічні відношення. Кожна із двох моделей складається із субмоделей – елементів нижчого рівня, що конкретизують тип архітектурного та механічного об'єктів. Ієрархія метафоричної моделі ґрунтується на тому, що з одного боку вона складається з кількох (рідше – однієї) субмоделей, з іншого – є частиною більш узагальненої моделі [8]. Умовно ієрархічну структуру артефактних метафор у сучасному українському політичному дискурсі можна подати у вигляді схеми:

I. Метафорична модель «Політика – архітектурний об'єкт»

Для політичного дискурсу характерним є використання артефактів із сфери-джерела «Архітектурний об'єкт», до складу якого входять назви будівель, споруд, об'єктів комунального господарства.

Слід зазначити, що архітектурна метафора є традиційною для політичного дискурсу. Суспільство, за словами Н. Д. Арутюнової, – це певна “будівля... ця метафора дозволяє виокремити в суспільстві базис (фундамент), різноманітні структури (інфраструктури, надбудови)” [1, с. 14-15]. Концептуальна метафора «Політика – будівля» належить до таких моделей, на основі яких можна демонструвати вплив політичних подій на життя суспільства. Для політичного дискурсу Радянського Союзу використовували метафору руйнації старого і побудову нового світу (пригадаймо будівництво нового суспільства, комунізму тощо). У період перебудови активізується відповідна метафора: “ми “перебудовуємо дім на ім'я Радянський Союз, ми “замішуємо цемент гласності” і “вимуровуємо правову державу тощо” [3, с. 61].

На сучасному етапі активізується метафора *розбудова України (держави), закладання фундаменту стабільності* тощо. Починаючи з 1989 року у засобах масової комунікації продуктивною є метафора *загальноєвропейський дім* [9, с. 272].

Метафорична субмодель «Політика – це будівля»

Розглянемо фреймову організацію концептуальної субмоделі «Політика – це будівля».

Фрейм 1. Конструкція будівлі

Слот 1.1. Загальна конструкція будівлі

Будівля, дім – один із найважливіших концептів у людській свідомості. Складовими частинами будівлі є фундамент, дах, двері, вікна та інші компоненти, що зазнають переосмислення в політичному дискурсі, формуючи при цьому важливі номінації. Наприклад, концепт **фундамент** репрезентує уявлення про міцний дім, твердиню. **Дах та стіни** – це кордон із зовнішнім світом і, водночас, вони можуть слугувати притулком від несприятливих гостей тощо, пор.: “Якби вже сьогодні кожен хоч раз схопив за руку негідника, який шкодить Україні, захистив свою честь чи честь рідних, знайомих від свавілля антинародних чиновників, поклав хоч одну цеглину в велику будову нашої держави, завтра ми не пізнали б України” [КС: 07: 03]; “Українська національна ідея – це мій дім, де панує добробут, здоров'я, дитячий сміх і любов” [УК: 10: 04].

Слот 1.2. Внутрішня структура приміщення

Досліджуючи сферу-джерело «будівля», спостерігаємо, що найчастіше держава, її політичне життя виявляється в номінаціях ‘кухня’, ‘кабінет’, ‘коридор’, ‘кімната’ тощо. Особливою продуктивністю відзначаються метафори **кухня (політична кухня, кухня на Банковій), коридор (владні коридори)**, пор.: “Після ознайомлення з отією силою-силенною цифр стає зрозумілим, чому **кухня на Банковій вулиці**, назвавши “б, 6 мільйона”, далі немов ковтає язика і ходить по колу довкола цієї цифри, немов коза на прів'язі” [СВ: 01: 03]; “Або вони будуть без опозиції, або в ролі опозиції виступлять зовсім інші сили, виготовлені та тій самій **політичній “кухні”**, що й Партія регіонів” [УТ: 04: 10].

Отже, метафорична субмодель «Політика – це будівля» часто допомагає журналістам знайти потрібне метафоричне позначення для змалювання політичного життя, оскільки концептуальна сфера “будівля” як вихідна для творення метафори є достатньо структурованою й добре відомою носіям мови.

II. Метафорична модель «Політика – це механізм»

Технічні артефакти з вихідною сферою «механізм» називають об'єкти й транспортні засоби. Вони об'єднані в одну групу за принципом номінації різноманітних об'єктів, які використовує людина для здійснення певної роботи (дії, руху тощо), пересування в просторі тощо. Умовно в концептуальній сфері «Механізм» виділяємо дві концептуальні субсфери «Техніка» і «Транспорт».

Метафорична субмодель «Політика – це техніка»

Спостереження за метафорами, які функціонують у сучасних газетах, дає змогу стверджувати, що технічна метафора слугує свого роду моделлю, за якою пізнається політична реальність, створюється мовна картина політичного світу.

Метафорична субмодель «Політика – це техніка» має відповідну фреймово-слотову організацію.

Фрейм 1. Політика – це механізм

Часто політична система представляється як налагоджений механізм або, навпаки, журналісти закликають налагодити роботу механізму (тобто, держави, її структур тощо), пор.: “Коллективний барин” приїхав. Не йдеться вже ані про якихось сторонніх **гвинтиків** у цьому **змащеному механізмі**, ані про “контрактників”, ані, Боже збав, **найманних інтелігентів у владі “собі на умі”** [УМ: 12: 02]. Продуктивною є метафора **модель**, тобто ‘тип, марка конструкції’ [13, 4: 776], що семантично пов'язана з метафорою

механізму, пор.: *“Попри всі “сюсюкання” з народом і залякування країни референдумом з приводу впровадження нової моделі побудови влади, Президент та його “глави” все ж не зважаться на варіант із всенародним голосуванням-гвалтуванням на киталт 2000 року”* [УМ: 06: 03].

Новою для політичного дискурсу є “комп’ютерна” метафора, яка вносить у контексти нові й дієві можливості інтерпретації політичних подій, відзначається емотивністю, значним прагматичним потенціалом, пор.: *“Говорячи сучасною мовою, операційна система “Україна” не розуміє запитів користувачів, і тому потребує не апгрейдів, а принципово нового програмного забезпечення”* [ДзТ: 08-09: 10]; *“Йдеться про необхідність тотального переформатування опозиції. Минули ті часи, коли вона існувала в ім’я “перетягування каната” у парламенті”* [УТ: 05: 10].

Фрейм 2. Технічний процес

Політична система зазвичай образно представляється як своєрідний технічний процес. Показовими для відтворення сучасних політичних реалій, характеристики дій політиків є вторинні номінації **закручування гайок, затискання в лещатах, застосовування важелів** тощо, пор.: *“Замість дієвих заходів по зростанню економіки і добробуту людей суспільству нав’язані дебати про політреформу, вектори політичного шляху України, головна мета яких – продовжити існування при владі олігархічно-кланового режиму і ще більше закрутити гайки”* [КС: 10: 03]; *“Адмінресурс стис у лещатах навіть комерційну сферу суспільної комунікації”* [УМ: 12: 01].

Прагматичний потенціал субмоделі «Політика – це техніка» реалізується за рахунок закріпленої за нею оцінки: політична система – це нещадний механізм, що зневажає інтереси окремої особистості, народу.

Метафорична субмодель «Політика – це транспорт»

Політичні реалії семантично перехреснюються із номінаціями, пов’язаними з транспортом. Концепт держави інформаційно наповнюється висловами, основою метафоричної транспозиції яких є назви транспортних засобів, їх частин, видів руху, пов’язаних із транспортом, назви територій і доріг, якими здійснюють рух [6, с. 108].

Розглянемо фреймово-слотову організацію метафоричної субмоделі «Політика – це транспорт».

Фрейм 1. Типи транспортних засобів

Політичні процеси, події, явища метафорично інтерпретуються як назви різноманітних транспортних засобів. Продуктивною в текстах політичних дискусій є узагальнена субмодель «Держава – це машина», пор.: *“Цьому перешкоджає те, що державна машина України сьогодні жорстко зімкнена на центр”* [УК: 09: 04].

Метафора **корабель, човен**, яка особливою популяризацією відзначалась у період перебудови (**корабель перебудови**) [2, с. 26], у сучасному політичному дискурсі образно вживається для позначення політичних сил, партій, блоків тощо, пор.: *“Хто розгойдує політичний човен в Україні?”* [КС: 08: 05]; *“Напевно, лише від істотних різниць команда плавбанки засигналіла SOS: рятуйте, йдемо переможно на дно. Можна собі уявити які насправді відсотки тихенько шепчуть у вуха, коли самого Даниловича гукнули на капітанську рубку”* [УМ: 03: 02]. На негативне сприйняття, зневажливе ставлення до політичної ситуації читача скеровує вжита в контексті образна лексема **плавбанка** (пор. *корабель*). Така заміна надає висловлюванню іронічної тональності.

Часто журналісти дають оцінку політикові, політичній силі через призму транспортної метафори, зокрема через назву транспортного засобу. Так, у свідомості мовців номен “Титанік” викликає певні стереотипи, за якими проводиться паралель між політиком, політичною партією та конкретною подією – загибеллю лайнера “Титанік” у 1912 р., пор.: *“Зважте. Як упали котирування Володимира Литвина, варто йому було посадити “Титанік” блоку “За єдину Україну!” на міль”* [УМ: 06: 02]. “Титаніком” можуть стати не тільки окремі політичні постаті, політичні угруповання, але й уся держава, пор.: *“Сергій Головатий щиро зізнався, що подумує покинути межі держави, мовляв, у цій країні все одно нічого путнього не буде. Гарні опозиціонери... Готові першими покинути корабель, що йде на дно... Адже коли ми цей корабель будували, то не бажали йому долі Титаніка”* [ВК: 01: 01].

Метафора **президентський човен** подає образну характеристику президентської команди – у **човні** всі “свої”, тому “відхід” від нього може мати негативні наслідки для політичного опонента: його можуть потопити як ворога, “чужого”, однак можуть залишитися й на плаву, пор.: *“Він перший з українських олігархів, хто не побоявся відпливти від президентського човна і при цьому залишитися на плаву”* [УС: 08: 01].

Для політичного дискурсу показовою є метафора **поїзд, потяг**, прагматика якої надає динаміки політичним подіям і явищам, показує міру наближеності до декларованої мети, оскільки в основі такої метафори лежать семи руху, змін [7, с. 306]. пор.: *“Передвиборчий потяг набирає хід. Кінцева зупинка – спадкоємність влади?”* [ДУ: 08: 04]; *“Але часи змінилися, і поїзд пішов. Грубий тиск навіть на аполітичних закарпатців дає зворотній ефект”* [УМ: 04: 03]; *“Таким “бронепоездом” розпуску може стати, приміром, Петро Порошенко або той же Борис Тарасюк”* [ДзТ: 01: 07].

Для суб’єктів політики показовим є кар’єрний ріст, що образно представляється як метафора **літак**, пор.: *“МЗСівська молодь боролася за право цілодобово гарувати, як віл, аби з ним. Журналісти обожнювали Бориса Івановича. Його доля склалася так, що майже всі зірки на фюзеляжі Тарасюка були намальовані до того, як він став міністром”* [ДзТ: 10: 00].

Особливістю українського менталітету є метафоричне осмислення політичної реальності через такий вид транспорту як віз. У свідомості читачів лексема віз асоціюється з відомим висловом **а віз і нині там (а хура й досі там)**, тобто справа, яка не йде, не просувається, пор.: *“Коли у воза впрягають кількох коней, то*

не всі однаково тягнуть... *Віз За єдину Україну!*” тягнуть, образно кажучи, п’ять коней, п’ять партій” [ВК: 03: 02]; “Уряд Ющенка зрушив з мертвої точки *віз*, який роками пробуксовував” [ДзТ: 04: 01].

Фрейм 2. Частини транспортних засобів

Зазвичай політичні події метафорично інтерпретуються журналістами як частини транспортних засобів **кермо**, **двигун**, **гальмо**. Так, лексема **кермо** в політичному контексті набуває значення ‘*влада*’, пор.: “Сам Президент заявив, що майбутній прем’єр має бути “*конячкою, яка тягне плуг, а ззаду має бути кермо*”. “Я постараяся *тримати ручки цього плуга*”, – додав Л. Кучма. Не впевнена, чи далеко ми заїдемо на такій конячці, коли *кермо ззаду*” [ВК: 05: 01]; “*Загострюється підклимна боротьба за місце біля урядового керма*” [Д: 05: 01].

Більшість із названих метафор мають негативний характер, прагматичний потенціал яких спрямований на зображення негативних сторін політичної системи, пор.: “*Найбільшим гальмом, яке стримувало динамічні процеси розвитку галузі, було небажання влади відмовитись від адміністрування господарської діяльності*” [УК: 06: 04].

Фрейм 3. Люди, пов’язані з транспортом

Метафоричне перенесення назв агентивів на політика часто передає іронічне ставлення автора до висловлюваного, наприклад, **наш машиніст**, “**наш рулевої**”, пор.: “*Нині наші “машиніст” агітує за перехід державного “потяга” на парламентсько-президентські рейки*” [УМ: 05: 03]. З певною долею сарказму адресант використовує русизм-радянське **наш рулевої**, пор.: “*Аж серце зацеміло від ностальгії за світлим радянським минулим. Адже вищенаведені цитати – це витримки з “численних телеграм” на адресу “нашого рулевого” (у нинішніх умовах – Президента)*” [УМ: 03: 03].

Спостереження за метафорами, які функціонують у сучасних газетах, виявляє взаємозв’язок між політичною подією, її сприйняттям у національній свідомості та відповідною системою образних висловів. Метафоричні моделі використовуються як засіб маніпулювання свідомістю читачів.

Таким чином, сучасна політична метафора зі сферою-джерелом «артефакт» складається з трьох метафоричних субмоделей («Політика – будівля»), «Політика – техніка», «Політика – транспорт»), об’єднаних у дві метафоричні моделі: «Політика – архітектурний об’єкт», «Політика – механізм». Кожна з трьох субмоделей має специфічну фреймово-слотову організацію, прийнятну для аналізу саме політичного дискурсу України. Через семантичну структуру метафор із вихідною сферою «артефакт» автори газетних матеріалів досягають іронічного звучання тексту, в якому висловлюють зневажливе ставлення до політичної події чи особи.

Умовні скорочення:

ВК – газета “Вечірній Київ”

Д – газета “День”

ДУ – газета “Демократична Україна”

ДзТ – газета “Дзеркало тижня”

КС – газета “Кримська світлиця”

СУМ – Словник української мови : в 11 т.

УК – газета “Урядовий кур’єр”

УМ – газета “Україна молода”

УТ – тижневик “Український тиждень”

Джерела та література:

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры : сб. / под общ. ред.: Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.
2. Баранов А. Н. Что нас убеждает? (Речевое воздействие и общественное сознание) / А. Н. Баранов. – М. : Знание, 1990. – 64 с.
3. Баранов А. Метафоры общественного диалога : война или согласие? / А. Баранов, Ю. Караулов // Знание – сила. – 1991. – № 10. – С. 60-63.
4. Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М., 1985. – 450 с.
5. Гутман Е. А. Сопоставительный анализ зооморфных характеристик / Е. А. Гутман, Ф. А. Литвин, М. И. Черемисина // Национально-культурная специфика речевого поведения. – М., 1997. – С. 147-165.
6. Дацишин Х. Транспортна метафора в українському політичному дискурсі : конотативний аспект / Х. Дацишин // Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика. – 2003. – Вип. 23. – С. 108-116.
7. Дацишин Х. Метафорична інтерпретація політичних реалій і проблема впливу на формування громадської думки / Х. Дацишин // Пам’ять століть, відтворена у слові. – К. : Планета, 2004. – С. 302-307.
8. Керимов Р. Д. Артефактная концептуальная метафора в немецком политическом дискурсе : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 – “Германские языки” / Р. Д. Керимов. – Барнаул, 2005. – 18 с.
9. Кравченко В. Базові метафоричні моделі з концептом Європа у політичному дискурсі / В. Кравченко // Семантика мови і тексту : зб. статей VIII Міжнар. конф. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – С. 271-273.
10. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы : в 2-х т. / Д. Н. Овсяннико-Куликовский; сост., подгот. текста, примеч. И. Михайловой; вступ. ст. Ю. Манна. – М. : Худож. лит., 1989. – Т. 1 : Статьи по теории литературы; Гоголь, Пушкин, Тургенев, Чехов. – 541, [1] с.
11. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира. – М., 1988. – С. 8-69.
12. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія : наук. вид. / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
13. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. 4. – 1973. – 839 с.